

Erfgoed Brussel

35

Lente 2021

U

urban.brussels

**GEORGES HOUTSTONT
EN DE ORNAMENTENKOORTS
VAN DE BELLE ÉPOQUE**

Inleiding

Deze studie wil het oeuvre van beeldhouwer-ornamentist Georges Houtstont reconstrueren en uit de anonimiteit halen en het zodoende een plaats toekennen in de Brusselse architectuur- en stadsgeschiedenis. De kennismaking met deze Franse ornamentist, zijn realisaties, zijn werkwijze en zijn netwerk laten ons toe door te dringen tot datgene wat zo eigen is aan de 19de-eeuwse architectuur van Brussel en tot vandaag het beeld van de hoofdstad blijft bepalen.

ONBEKEND MAAKT ONBEMIND

Het onderzoek naar het werk van beeldhouwer-ornamentist Georges Etienne Houtstont brengt ons naar één van de boeiendste periodes in de geschiedenis van Brussel. Houtstont was er actief vanaf 1859 tot aan zijn dood in 1912. Zijn oeuvre overspant een tijd waarin Brussel zich ontpopt tot grootstad met 'Parijse' allures. In dit geval is die link naar de Franse hoofdstad zelfs heel letterlijk te nemen: Houtstont is er geboren, is er opgeleid en heeft er de eerste stappen in de wereld van de ornamentale sculptuur gezet. Hij is 27 jaar oud wanneer hij in 1859 voor het eerst opduikt op een Brusselse werf, de Congreskolom. Twee jaar later, in 1862, keert hij

terug om er zich volledig toe te leggen op zijn eerste grote opdracht: het Hotel van de gouverneur van de Nationale Bank, onder leiding van het architectenduo Henri Beyaert¹ en Wynand Janssens. Het is meteen een schot in de roos. Houtstont krijgt de ene na de andere opdracht en werkt samen met de meest vooraanstaande architecten van het moment. Hij installeert zich in Sint-Gillis, waar hij een groot atelier inricht. Houtstont wordt toonaangevend voor de ornamentale sculptuur en zal zich manifesteren in de grootste en meest prestigieuze opdrachten – zowel publieke als private – in de hoofdstad. Zijn werk is er zeer zichtbaar aanwezig, ook vandaag nog. De architecten met wie hij samenwerkt – Joseph Poelaert (1817-1879), Henri Beyaert (1823-1894), Wynand Janssens (1827-1913), Alphonse Balat (1818-1895), Louis De Curte (1817-1891), Jean-Pierre Cluysenaar (1811-1880) en nog zoveel andere – zijn opgenomen in de 'canon' van de architectuurgeschiedenis. Ook de beeldhouwers die betrokken zijn bij de werven waar hij actief is, hebben naam gemaakt en zijn door de kunstgeschiedenis opgepikt. Georges Houtstont is daarentegen volledig in de anonimiteit verdwenen. Dat staat niet in verhouding tot de omvang van zijn werk en de rol die hij heeft gespeeld in het creëren van het imago van de Belgische hoofdstad als metropool.

1. In deze publicatie kiezen we voor Henri als voornaam van Beyaert – en niet Hendrik – omdat in dit onderzoek die voornaam voorkomt in zijn stempel en hij ook zo zijn brieven ondertekent.

← Het voormalig atelier van Houtstont in de Veydtstraat te Sint-Gillis, toestand 2010 (foto van de auteur)

De rol van de ornamentist is onlosmakelijk verbonden en ondergeschikt aan de architectuur. In eerste instantie legt een ornamentist zich toe op het maken van ornamenten in gips op basis van de ontwerpen die hem worden aangereikt door de architecten en ontwerpers met wie hij samenwerkt. Die ornamenten krijgen hun beslag in uiteenlopende materialen, afhankelijk van de plaats die ze toebedeeld krijgen in het gebouw of in de aankleding ervan: steen, brons, hout, carton pierre, stuc, staff en ja, uiteraard ook in gips. In deze wat algemene omschrijving van de taak van de ornamentist ligt de verklaring voor die anonimiteit. De ornamentist functioneert in een welomschreven kader, zijn werk is niet 'autonoom'. Wat hij doet wordt eerder gesitueerd in de toegepaste kunsten, in het uitvoerende en ambachtelijke, dan wel in het creatieve segment. Ornamentisten signeren hun werk zelden of nooit. Ze komen daardoor amper in het vizier van de kunst- en architectuurgeschiedenis, die zich vooral heeft geïnteresseerd voor de veronderstelde autonome creatieve kunstvormen en kunstenaars.

Het onderzoek naar ornamentale sculptuur is om die reden ook eerder schaars. De onderzoekers die er zich toch aan wagen hebben alle moeite om de namen en de werken van ornamentisten te traceren. Isabelle Parizet, die al vele jaren werkt aan een *Dictionnaire des sculpteurs d'ornements et ornemanistes de façade parisiens (1830-1918)*, herkent in haar onderzoek eenzelfde stilte, die zij eveneens verklaart vanuit de ondergeschikte en uitvoerende positie van dit beroep. Toch ziet zij in Parijs naar het einde van 19de eeuw toe een verschuiving waarbij de ornamentist evolueert van een uitvoerder naar een partner van de architect². Het is een gedachte die we graag meenemen in dit onderzoek.

Recent onderzoek plaatst vragen bij de hiërarchisering van de kunstvormen zoals die lang aan de orde is geweest in de kunstgeschiedenis. Claire Jones heeft het in haar boek *Sculptors and Design Reform in France, 1848 to 1895* (2014) over de 'valse' scheiding tussen de beeldhouwkunst en decoratieve sculptuur, waarbij ze de laatste een cruciale positie toekent. Zij wijst er op hoe beeldhouwers zich in die tijd zeer flexibel opstelden en zich ook buiten het circuit van de 'salons' en de schone kunsten succesvol wisten te manifesteren³. Het voorbeeld van Auguste Rodin (1840-1917) is in deze context van belang. Ook hij is actief in het

segment van de ornamentale en de decoratieve sculptuur, tot en met de industriële kunsten. In de kunstgeschiedschrijving wordt dat onderdeel van zijn oeuvre meestal behandeld als zijn opstap naar de 'grote kunst'. Claire Jones toont aan hoe de decoratieve sculptuur in Rodins oeuvre van evenwaardig en blijvend belang is geweest⁴. Ook deze invalshoeken nemen we mee in dit onderzoek.

STATUS QAESTIONIS

Literatuur

In de contemporaine literatuur is het verzoeken naar een naamsvermelding van Georges Houtstont. Conrad Busken Huet vernoemt hem terloops in *Het land van Rubens (1881)*⁵ en Jules Du Jardin voert hem op in zijn *L'art Flamand (1900)*⁶ als leermeester van beeldhouwer Victor Rousseau (1865-1954). Het is in diezelfde hoedanigheid dat Houtstont zelfs een vermelding krijgt in *The Studio*, door Fernand Khnopff geciteerd⁷. De keren dat Houtstonts naam vermeld wordt in contemporaine tijdschriften zijn echter op één hand te tellen⁸.

Buiten categorie, vermits niet behorend tot de reguliere publicaties en zeker ook niet het soort dat gelezen werd, maar voor dit onderzoek van cruciaal belang, is het *Bulletin Communal* dat in 1891 het verslag publiceert van het debat in de Brusselse gemeenteraad over Houtstont en zijn bevoorrechte rol inzake overheidsopdrachten. Zijn belangrijkste publieke opdrachten passeren de revue in de discussie⁹.

Pol Meirsschaut is de eerste die het werk van Houtstont alle eer aandoet in zijn *Les sculptures de plein air à Bruxelles. Guide explicatif (1900)*, waarin negen van zijn realisaties worden benoemd.

In de wetenschappelijke literatuur duikt de naam van Houtstont terug op in de monografie over het leven en werk van Paul Hankar (1986). François Loyer erkent het belang van Houtstont in de opleiding van Hankar en legt een verband met Beyaert, maar hij situeert zijn aankomst in Brussel in de context van de vlucht die vele Parijse beeldhouwers maakten ten tijde van de Parijse Commune (1871)¹⁰. Wij weten nu dat Houtstont dan al acht jaar in Brussel vertoeft en het toppunt van zijn carrière bereikt.

2. Parizet 2006.

3. Jones 2014: 1-2.

4. Jones 2014: 109-124.

5. Busken Huet 1881: 226.

6. Du Jardin 1900: 123.

7. Khnopff 1907: 103.

8. *L'Emulation, De Vlaamse school, L'Artiste...*

9. BCB 1891: 16-32.

10. Loyer 1986, 45-46. Loyer 1989: 254-255.

AFB. 1
Gipsen ornamenten afkomstig uit het voormalig atelier van Houtstont te Sint-Gillis.
(Fonds Houtstont ©Epitaaf vzw).

In de literatuur van de jaren 1990 duikt de naam van Houtstont steeds vaker op en komt beetje bij beetje zijn werk in beeld¹¹. Het boek onder leiding van Walter Pluym over het Hotel van de gouverneur van de Nationale Bank van België (1995) hecht veel belang aan de rol van Houtstont bij de uitvoering van de decoratie – zowel van exterieur als interieur – naar ontwerp van de architecten Beyaert en Janssens.

Mijn eerste confrontatie met het oeuvre van Houtstont klimt op tot medio jaren 1980, toen ik gefascineerd raakte door de architectuur van de 19de-eeuwse Brusselse kunstenaarsateliers¹². Het atelier van Houtstont in Sint-Gillis was één van de vele casussen die ik bestudeerde. Intussen kwam ik zijn naam ook tegen bij opzoekingen naar de geschiedenis van de restauratie van het kasteel van Gaasbeek, waarin hij een belangrijke rol heeft gespeeld¹³. Een lezing over zijn leven en werk op de studiedag *Historisch interieur in Gent* (2009) resulteerde in een eerste artikel in 2011¹⁴. De voorliggende monografische studie is het resultaat van intussen meer dan 20 jaar opzoekingswerk.

Archieven

De reconstructie van het oeuvre van Houtstont gebeurde in hoofdzaak via opzoekingswerk in de archieven van de Nationale Bank, de stad Brussel, het Rijksarchief te Brussel, het Brussels Prentenkabinet en het archief van het kasteel van Gaasbeek. In de vele duizenden brieven,

nota's, bestekken en facturen was het vaak zoeken naar een speld in een hooiberg. Maar toch waren het vooral deze primaire bronnen die ons toelieten een beeld te krijgen van Houtstonts leven en werk.

Enkele documenten verdienen een specifieke vermelding.

Zo is er een eigenhandig geschreven curriculum vitae van Georges Houtstont uit 1887 waarin hij een selectie van zijn realisaties opgeeft¹⁵. De correspondentie van Beyaert met de gouverneur van de Nationale Bank in de jaren 1861-1862 geeft een unieke kijk op de stand van zaken van de ornamentale sculptuur in die tijd¹⁶. In 2008 wees Xavier Duquenne me op de aanwezigheid van een niet gecatalogeerd omvangrijk archief van Houtstont in het Prentenkabinet van de Koninklijke Bibliotheek waarvan de inventaris in 2015 verscheen. Het fonds bevat ca. 1.700 tekeningen, de meeste niet geïdentificeerd, zelden gedateerd en met slechts een beperkt aantal signaturen van Houtstont zelf¹⁷.

Tot slot is er een beperkte maar niettemin belangrijke collectie foto's die afkomstig zijn van het atelier Houtstont en die bewaard worden in het *Centre d'Information, de Documentation et d'Etude du Patrimoine* (CIDEP).

Materiële bronnen

Er zijn gelukkig de vele realisaties van Houtstont die tot op vandaag nog steeds het stadsbeeld van Brussel bepalen. In zoverre de ornamenten – hoog op de gevels of soms verborgen in de zelden toegankelijke interieurs – zichtbaar zijn, vormen ze een belangrijke bron die ons toelaat kennis te maken met het talent en vakmanschap van deze kunstenaar.

Gipsen modellen zijn slechts in heel uitzonderlijke gevallen bewaard, zoals in het kasteel van Gaasbeek. De nog achtergebleven gipsen modellen in het voormalig atelier van Houtstont in Sint-Gillis dreigden in 2010 op de container te belanden, maar konden op het nippertje worden gered en zijn nu ondergebracht in het voormalig atelier Ernest Salu in Laken, waar ze deel uitmaken van de collectie van Epitaaf vzw (AFB.1).

11. Zie bibliografie Linda Van Santvoort.

12. Van Santvoort 1996.

13. Van Santvoort 1999 b.

14. Van Santvoort 2011.

15. Houtstont 1887.

16. Archief van de Nationale Bank van België (ANBB).

17. Duquenne 2015.

Hoofredactie

Stéphane Demeter

Redactiecomité

Okke Bogaerts, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Griet Meyfroots, Valérie Orban en Cecilia Paredes

Redactiesecretariaat

Paula Dumont, Cecilia Paredes

Coördinatie dossier

Paula Dumont, Griet Meyfroots

Coördinatie iconografie

Paula Dumont, Griet Meyfroots

Auteurs/redactionele medewerking

Linda Van Santvoort

Nalezing

Koenraad Raeymaekers en de leden van het redactiecomité

Vertaling

Linguanet

Eindredactie Nederlands

Okke Bogaerts, Paula Dumont

Eindredactie Frans

Cecilia Paredes, Stéphane Demeter

Vormgeving en ontwerper van de maquette

Polygraph'

Druk

db Group.be

Verspreiding en abonnementenbeheer

Cindy De Brandt, Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

Bedankingen

Lode De Clercq, mevr. Deconinck, voorzitter van het Hof van Cassatie, Davy Depelchin, Xavier Duquenne (†), Jules Huysmans, Christophe Loir, Daniel Menchior, Griet Meyfroots, Laura Porcu, Frederik Tinck, Tom Verhofstadt, Bénédicte Verschaeren, Pierre-Yves Villette

Verantwoordelijke uitgever

Bety Waknine, Directeur-generaal, urban.brussels (Gewestelijke Overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed) Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

Contact

urban.brussels
Directie Kennis en Communicatie
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.urban.brussels
bpeb@urban.brussels

Herkomst van de foto's

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Cultureel Erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Erfgoed Brussel reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

032 - December 2019
De straat anders bekeken

033 - Lente 2020
Lucht, warmte, licht

034 - Lente 2021
Kleuren en texturen

Alle artikels kunnen
geraadpleegd worden op
www.erfgoed.brussels

Lijst met afkortingen

AKG – Archief Kasteel van Gaasbeek
AKP – Archief Koninklijk Paleis
ARA – Algemeen Rijksarchief (Brussel)
GASG- Gemeentearchief Sint-Gillis
CIDEP Centre d'information, de documentation et d'étude du patrimoine
CIVA – Centre international pour la ville, l'architecture et le paysage
KBR Koninklijke Bibliotheek
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium / Institut royal du Patrimoine artistique
KMKG – Museum Kunst & Geschiedenis
KMSKA - Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van Antwerpen
KMSKB – Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België
NBB – Nationale Bank van België
SAB – Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

Wettelijk Depot

D/2021/6860/009

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie. Dit nummer is volledig gewijd aan een monografie over de beeldhouwer-ornamentist Georges Houtstont. Deze 'nobele onbekende' werkte in de luwte samen met de grote namen uit de Belgische architectuur van zijn tijd aan een indrukwekkend aantal openbare gebouwen en monumenten en had zo een belangrijk aandeel in de transformatie van Brussel, op het einde van de 19de eeuw.

Bety Waknine,
Directeur-generaal

U

15 €

ISBN 978-2-87584-198-8